

Os deportados galegos nos campos de concentración da Alemaña nazi (1940-1945)

O caso da comarca de Betanzos

ALBA GARRIDO FERNÁNDEZ*

CARLOS LOZANO GONZÁLEZ**

Sumario

O estudo das experiencias e traxectorias vitais dos galegos deportados aos campos de concentración da Alemaña nazi converteuse nunha necesaria investigación histórica que responda ás demandas da sociedade actual. A través do labor histórico, procuramos encher o baleiro historiográfico existente para o marco galego, e o exemplo da comarca de Betanzos permite observar as primeiras pegadas dun proxecto de longo percorrido en curso.

Abstract

The study of the experiences and life trajectories of Galicians deported to the concentration camps of Nazi Germany has become a necessary historical research that responds to the demands of today's society. Through historical work, we try to fill the existing historiographical gap for the Galician framework, and the example of Betanzos allows us to observe the first traces of a long-term project in progress.

Keywords: Spanish Civil War, Nazi concentration camps, Holocaust, Galicia

* **Alba Garrido Fernández** (Ourense, 1997). Graduada en Historia e Mestrado de Historia Contemporánea pola Universidade de Santiago de Compostela, así como Mestrado Universitario en Profesorado de Educación Secundaria na Universidade de Vigo. As súas liñas de investigación céntranse nos camiños do exilio republicano dende o golpe de estado de 1936 e nas experiencias vitais dos deportados aos campos de concentración da Alemaña nazi, amais de estudar os tipos de resistencia a devandito golpe en Galicia, traballo que está a desenvolver no programa de doutoramento de Historia Contemporánea da Universidade de Santiago de Compostela.

** **Carlos Lozano González** (Palencia, 1996). Graduado en Xeografía e Historia e titulado no Mestrado Universitario en Profesorado de Educación Secundaria pola Universidade de Vigo, amais de realizar o Mestrado en Historia Contemporánea da Universidade de Santiago de Compostela. Ten participado en diversos proxectos de investigación da Facultade de Historia de Ourense sobre poder e elites locais no s. XX, publicando o libro *Crónica de una caída: La destitución de Alcalá Zamora* (Editorial Académica Española, 2018). Seguindo a liña do estudo da evolución, continuidade e ruptura do control do poder municipal nos séculos XIX e XX na provincia ourensá, colaboro habitualmente en *Fronda: A voandeira do Arquivo Histórico Provincial de Ourense*. Actualmente traballa como docente no ensino secundario e está a realizar o doutoramento en Protección do Patrimonio Cultural da Universidade de Vigo co proxecto de tese titulado *A deputación provincial de Ourense: elites, territorio e poder na Idade Contemporánea*.

O XERMOLO DA INVESTIGACIÓN: FONTE, METODOLOXÍA E RESULTADOS

A investigación que serve como base para a elaboración desta análise microhistórica centrada na comarca de Betanzos é o traballo de fin de mestrado «Estudo das traxectorias e experiencias vitais dos galegos que foron deportados a campos de concentración da Alemaña Nazi (1940-1945)», presentado na facultade de Xeografía e Historia de Santiago de Compostela e que se atopa baixo proxecto de doutoramento. Este responde a unha análise histórica, tanto cuantitativa como biográfica, dos galegos que coñeceron o universo concentracionario nazi no marco da II Guerra Mundial.

A historiografía sobre o exilio galego centrouse nesa parte que, condicionada tanto polas redes microsociais trazadas pola propia experiencia da mobilidade xeográfica como pola influencia que exercen as colectividades de emigrantes en América, se decanta polo outro lado do Atlántico. De cotío afirmase que a práctica ausencia de fronte de combate en Galicia, xunto coa situación xeopolítica do territorio, non sempre leva a que o exilio galego comparta esa experiencia miliciana ou o combate na guerra. Trataríase, pois, dun exilio que procura unha vía directa entre Portugal e América ou Galicia e América, amosando unha menor tendencia a permanecer en Europa. Namentres, xa fora por falta de oportunidades, tempo ou azar, non todos os galegos que abandonaron o territorio co estalido do golpe de 1936, ou con anterioridade por motivos económicos, puideron partir cara terras americanas.

Foi obxecto desta investigación a análise das orixes, perfís socioeconómicos, profesionais e políticos que presentan os deportados; do seu papel durante o conflito civil (1936-1939), das tendencias de saída do territorio español e das actividades que desenvolven unha vez se atopan, na súa maioría, en territorio francés. Procuramos que isto nos permitira trazar perfís comúns entre as personalidades analizadas coa finalidade de comprender o seu destino e proporcionar unha recompilación de nomes e traxectorias que atopamos a este respecto. Isto último, funciona como base da investigación a través dunha base de datos na que se recollen variables que nos permiten reconstruír o periplo vital de cada persoa.

No baleirado de información foron esenciais a obra de Benito Bermejo e Sandra Checa (2006), as investigacións sobre as áreas de Ferrolterra, Eume e Ortegal do historiador Enrique Barrera (2007; 2012) ou a de Emilio Calle e Ada Simón (2005), a cal nos aporta información respecto ás fuxidas en barco dende terras galegas. Para completar a recompilación total dos 208 nomes, foron fundamentais as novas recollidas nos xornais e documentos históricos ata a actualidade. Amais, a ARMH de Galicia conta con diferentes grupos de traballo e difusión neste campo para as catro provincias galegas, destacando especialmente os casos de Ourense e Pontevedra. Unha vez recollidos todos os nomes, a busca indagou no percorrido de cada un. En canto aos concellos de orixe dos deportados, puidemos reconstruír o de 201, descoñecendo ou dubidando sete, cuestión que tentamos atallar a través do contacto coa administración municipal. Por outra banda, a consulta no Centro Documental de Memoria Histórica de Salamanca a través do Portal de Arquivos Españóis facilitou a aproximación ao coñecemento da afiliación política e participación no conflito civil de varios deportados. Igualmente, no referente á participación na guerra, foi fundamental a obra de Santiago Álvarez (1989) na que se recolle unha lista de participantes nas Milicias Galegas entre os que se atopaban algunhas das persoas analizadas. Na Biblioteca Virtual de Defensa atopamos información relativa á profesión, periplo na guerra e trámites referidos á xubilación levados a cabo logo do franquismo

dos que formaban parte do exército e dos milicianos integrados posteriormente no Exército Popular da República. A busca tamén se centrou na base de datos Nomes e Voces, proxecto de investigación levado a cabo dende 2006 por un grupo de historiadores galegos especialistas na represión en Galicia. Por outra banda, no arquivo da USC Terra e Memoria contamos con fontes orais en relación coa guerra e a ditadura, mais non atopamos reflectida a experiencia algunha de galegos que remataran nos campos do III Reich.

Finalizado o baleirado e plasmado na base de datos, pareceunos pertinente reflectilos a través dunha serie de gráficos que nos permiten unha análise máis detallada e visual das principais cuestións (data de nacemento, número de deportados por concello, afiliación política, ano de saída do territorio español, participación na guerra, participación na Resistencia, nas CTE e na Lexión Estranxeira, ano de deportación, relación entre os diferentes campos de concentración, falecidos e data de pasamento, etc.). Amais, a partir dos datos cartográficos do IGN elaboramos un mapa de coropletas do territorio galego no que se amosa, mediante unha escala cuantitativa, o número de deportados galegos por concello. Isto permitenos interpretar de xeito máis doado a información recompilada e tratar os datos de xeito comparativo entre as diferentes comarcas e concellos, así como amosar os resultados dun xeito máis visual. A partir de aquí procuramos as causas que poderían levar a este desenlace dentro das dinámicas propias de cada territorio.

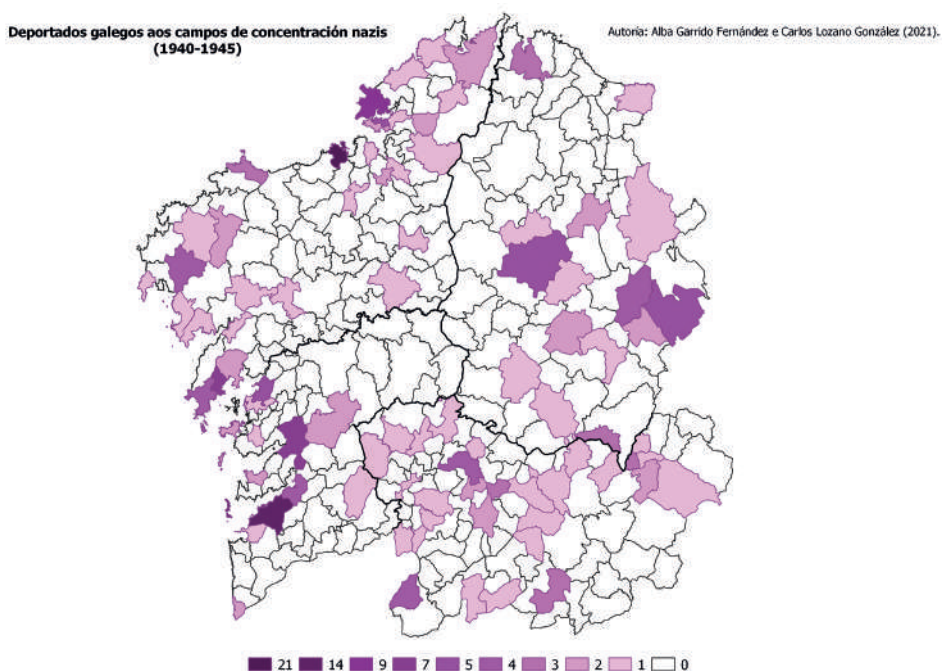

Fig. 1. Deportados galegos aos campos de concentración nazis (1940-1945) (Elaboración propia).

Como observamos no mapa, a maior concentración de deportados en Galicia corresponde coas urbes da Coruña (21), Vigo (14), Ferrol (9) e Pontevedra (7). A nivel comarcal e rexional, destacan as áreas da costa Ártabra, a costa da Morte e as Rías Baixas, espazos cun gran dinamismo sociopolítico, sendo senlleiros os concellos da Coruña, Vigo, Ferrol, A Pobra do Caramiñal (7), Vilagarcía de Arousa (5), Mugardos (5), Dumbria (4), Redondela (4) ou Ribeira (4). Tamén destacan as zonas interiores de Ourense, caso de Entrimo (4), Monterrei (3), O Larouco (3) e Paderne de Allariz (3); e de Lugo, tal como amosa a capital (5), Cervantes (5), Becerreá (4) ou Ribas de Sil (3). Pola contra, apreciamos un baleiro en comarcas como a Terra Chá, Deza, Viana ou Terra de Melide.

ESTUDO DE CASO: A COMARCA DE BETANZOS

E para achegarnos ao caso dos deportados naturais da comarca coruñesa de Betanzos, a través dunha perspectiva microhistórica e mesmo biográfica dentro das limitacións coas que nos achamos, pretendemos amosar unha mostra dos resultados que acadamos até hoxe.

Unha apreciación xeral

Atendendo á actual composición municipal da devandita comarca, esta componse polos concellos de Aranga, Betanzos, Coirós, Curtis, Irixoa, Miño, Oza-Cesuras, Paderne, Vilarmaior e Vilasantar. Partindo desta información, os primeiros datos xerais amósannos que tres destes municipios (Betanzos, Paderne e Vilasantar) reportaron persoas aos campos de concentracións nazis. A capital brigantina, a máis numerosa en poboación tanto en 1936 como na actualidade, amosa dous casos, os de José Naveira Campos e Felipe Nogueiro Otero; mentres que os outros dous concellos presentan un caso cada un: José González Regueiro de Paderne e José López Rama de Vilasantar. Con isto, no contexto provincial a comarca aporta 3 dos 30 concellos afectados na Coruña polo momento e 4 das 83 persoas deportadas da provincia, representando un 5% do total coruñés e un 1,92% do total galego coñecido ata hoxe (208).

Noutra beira, o rango de idade no que se movían estas catro persoas durante a guerra civil en España (1936-1939) e no intre das súas deportacións aos campos (1940-1945) situábase entre os 25 e 35 anos, xa que naceron entre a fin da década de 1900 e o comezo da seguinte, correspondendo co arco temporal maioritario se o comparamos co resto de casos analizados. En ligazón con isto, sabemos que Felipe Nogueiro Otero, de 23 anos no intre do golpe militar de xullo de 1936, combateu no bando republicano na posterior contenda civil, sendo o único exemplo dentro dos deportados da comarca e un dos 69 casos semellantes que coñecemos dentro da actual investigación. En referencia aos campos de concentración onde foron deportados, cabe sinalar que 3 dos 4 deportados acabaron no campo de Mauthausen para posteriormente seren trasladados ao subcampo de Gusen, onde pereceron; mentres que Felipe Nogueiro Otero acabou en Sachsenhausen e chegou a ser liberado en 1945.

No caso dos betanceiros que acabaron en Mauthausen, José Naveira Campos e José González Regueiro xa compartiran unha estadía previa nun *stalag* situado preto da urbe francesa de Estrasburgo antes da deportación na mesma data (13/12/1940). Namentres, José López Rama partiu ao campo de exterminio nazi a fins de abril de 1941 desde o *stalag* localizado en Altengrabow (Alemaña). Sinalar que a primeira data corresponde co maior traslado a Mauthausen de españois feitos presos en Francia trala invasión nazi no verán

de 1940: 850 dos 4.408 españois (110 galegos) que foron deportados entre decembro de 1940 e abril de 1941. Polo tanto, os tres forman parte do principal e primixenio grupo de galegos que acabaron en Gusen do total de 117 que foron transportados ao subcampo desde Mauthausen ata a fin da guerra. En total, ao campo principal chegaron un total de 154 galegos se sumamos os que non acabaron en Gusen, sendo con claridade o complexo de exterminio nazi que máis galegos acolleu (Garrido, 2021: 66). Do mesmo xeito, estes casos seguen a liña maioritaria dentro das datas de falecemento, xa que o 57% dos pasamentos de galegos nos campos entre 1940 e 1945 deuse en 1941; á vez que pereceron no lugar con maior mortalidade para este colectivo: 91 dos 117 que acabaron en Gusen, morreron.

Finalmente, o caso de Felipe Noguero Otero podémolo alcumar como senlleiro. Deixando os datos biográficos para o seguinte subapartado, o mariño betanceiro foi un dos 6 galegos que acabaron no campo berlinés, sendo un dos 3 que sobreviviron ata a liberación. Malia que chegou en abril de 1943 ao campo, non formou parte de ningunha das tres viaxes que organizaron os nazis nese mes desde o *stalag* francés de Compiègne, chegando o día 28 931 persoas, 10 delas españolas. En total, desde a prisión gala chegaron 66 españois, mais o número ascendería a un total de 200 ata maio de 1945 xa que procedían doutros campos ou subcampos, situándose o noso betanceiro dentro desta liña.

Procura na noite: José Naveira Campos, José González Regueiro e José López Rama

Afondando nos nosos propósitos, malia a escaseza actual dos datos biográficos e administrativos atopados ata o momento de José Naveira Campos, José González Regueiro e José López Rama, intentamos amosar unha visión xeral destes tres deportados betanceiros.

No caso do natural de Betanzos, José Naveira naceu o 24 de novembro de 1910, sendo fillo de Francisco Naveira e María Campos. Residente na vila brigantina en marzo de 1934, sabemos que era vogal do Sindicato de Profesións Varias da CNT da localidade, sendo un dos únicos 18 deportados galegos dos que sabemos a súa filiación á organización anarquista; organización, pola súa parte, cun gran peso na área ártabra, xa que a maioría deles procedían de concellos pertencentes a esta área como reflicte este caso (Fernández, 2011: 157). Previamente, en xullo de 1929, figura dentro dos mozos inscritos á Mariña no departamento marítimo de Ferrol, onde se reclama a súa incorporación ao servizo activo para o ano seguinte¹. Descoñecemos se se efectuou dita orde; da mesma razón, tampouco sabemos se tivo algunha participación activa tralo golpe do 18 de xullo de 1936 e cando aconteceu o seu exilio a Francia, país onde foi feito preso polo réxime nazi a fins de 1940. Interno no devandito *stalag* de Estrasburgo, foi enviado a Mauthausen o 13 de decembro de 1940, onde recibiu o número de deportado 5.073 (Bermejo e Checa, 2006)². Trasladado a Gusen en marzo de 1941, faleceu o 12 de agosto de 1941.

Pola súa parte, José González Regueiro, natural da parroquia de San Pantaleón das Viñas (Paderne), naceu o 10 de decembro de 1907. Desa data ata o seu traslado a Mauthausen, descoñecemos a práctica totalidade da súa vida. Do mesmo xeito, varias persoas con igual identidade nominal existentes na provincia da Coruña nese intre e mesmo condenados xa durante o conflito civil polas autoridades adeptas ao bando sublevado, dificultan as nosas pescudas³. Malia isto, a hipótese máis considerable coa información que temos é que, a fins da década de 1920, residira nalgunha provincia cantábrica, xa que figura un José González Regueiro como obreiro enfermo dunha vidreira da localidade cántabra

de Renedo en outubro de 1929⁴. O posterior exilio trala guerra ou durante a mesma, ou mesmo unha emigración económica a Francia nos anos da Segunda República, antóllase máis fácil desde a costa cantábrica. O que si é certo é que, a fins de 1940, José González Regueiro estaba preso no stalag de Estrasburgo. Enviado a Mauthausen o 13 de decembro de 1940, recibiu o número 4.863. Posteriormente foi trasladado a Gusen en xuño de 1941, falecendo no subcampo o 26 de setembro dese ano.

Pola súa parte, José López Rama, natural de Vilasantar, naceu o 28 de agosto de 1906. Do mesmo xeito dos dous devanditos, a información vital de José López que posuímos é escasa. A través da prensa histórica, intentamos esclarecer os seus pasos previos á deportación. A primeira posibilidade é que, a fins da década de 1920 e inicios da seguinte, cursara na Universidade Pontificia de Santiago de Compostela a carreira de Latín, recibindo un accésit como premio ao seu rendemento académico o primeiro ano⁵. Do mesmo xeito, parece que en 1932 aínda residía na capital galega, xa que se menciona o seu nome – mais cun Juan como primeiro nome – dentro dunha listaxe de persoas que doaron unha serie de cartos co fin de sufragar os gastos do lume que sufriron na casa e na igrexa os pais capuchinos da cidade⁶. A segunda vía, ligada ou non coa anterior, lévanos a Xixón. No Boletín Oficial da Provincia de Oviedo, a febreiro de 1936, figura unha persoa identificada como José López Rama no censo electoral da cidade asturiana, polo que outra opción fálanos dunha emigración económica e dunha posíbel participación na contenda e/ou dun exilio ao inicio, durante ou ao fin da mesma⁷. Aínda así, estas informacións débemolas coller con coidado. Pola contra, o que si é certo é que, en abril de 1941, José López Rama se atopaba no stalag alemán de Altegrabow. Traslado a Mauthausen o día 26 dese mes, recibiu o número de deportado 3.740 antes de ser trasladado a Gusen seis meses despois, falecendo alí o 21 de decembro de 1941.

O poder das palabras: Felipe Noguero Otero

O caso radicalmente oposto aos devanditos deportados foi o de Felipe Noguero Otero, quen se erixiu nun grato e clave exemplo para as nosas pretensións grazas ás varias entrevistas que lle fixeron diversos investigadores no fin do século pasado.

Fig. 2. Fotografía de Felipe Noguero Otero (ca. 1936-1939) (Fernández Díaz, 2009: 262).

Nado o 24 de decembro de 1912 en Betanzos, procedía dunha familia humilde, numerosa e católica. De pai labrego e nai tendeira, destacou polo seu interese pola xeometría e a trigonometría e, ao redor de 1930, ingresou como cabo de Mariña do Estado Maior da Escuadra, posto que seguía a ocupar en 1933⁸. Posteriormente, en xullo de 1934, pasou a desenvolver ese cargo no cruceiro *Miguel de Cervantes*, atracado en Valencia, mais o seu expediente extraviouse e foi confirmado anos despois⁹. O que si é certo é que, a 12 de xullo de 1936, figuraba nese posto e nese barco, amarrado no peirao de Ferrol nos intres do golpe de Estado de días despois¹⁰. Nesas datas, formou parte do comité de cabos que detivo aos mandos golpistas do navío que se sublevaron durante o traslado cara ao estreito de Xibraltar co fin de deter a chegada á península das tropas insurrectas localizadas no protectorado marroquí. A partires de entón, traballou como oficial de criptografía no navío e, ao fin da guerra, formaba parte do Estado Maior do Cervantes como tenente, aínda que tamén formou parte do cruceiro *Libertad* mentres o outro atopábase en reparacións no porto de Cartaxena (Barrera, 2007: 44-48). Precisamente, será dese porto onde parta con outros milleiros de civís e soldados afíns á república o 5 de marzo cara a Tunisia.

O día 7 de marzo chegou a Bizerta (Tunisia), mais estivo unha semana aínda no barco ata que acabou no campo de refuxiados de Meknassy. Tralo inicio da contenda mundial, foi trasladado ao norte do país, onde, xunto a outros españois que viñeran con el, realizou varios traballos físicos non remunerados para o exército francés ata a capitulación da metrópole mediado 1940. Pouco despois, Felipe Noguerol atopou traballo nunha tenda de marroquinería da capital africana, onde coñeceu a un xudeu parisiense membro da Resistencia, Bernard Kousméry, quen deu o seu perfil aos seus superiores para, tempo despois, ofrecerlle formar parte dun comando (Barrera, 2007: 51).

Instalado en Túnez capital, recibe un día la visita de un grupo de la Resistencia. Se han enterado de su especialidad en la Armada Republicana. Necesitan a alguien que sepa morse para señalar a los submarinos aliados dónde deben desembarcar los comandos que vienen para atentar tras las líneas alemanas y luego desaparecer como han llegado. «¿Quiere usted ayudarnos? Yo les dije, con mucho gusto» (Fernández, 2009: 262).

Tras un tempo realizando sabotaxes contra buques alemáns ou afíns ao goberno de Vichy, o 14 de marzo de 1943, día no que tiña como obxectivo comunicar en morse a un submarino británico, foi detido. A tortura dun enlace próximo a el, un oficial da mariña mercante francesa, e realizada trala investigación iniciada pola SS coa explosión dun barco no porto tunesino, derivou na delación de todo o comando. Encerrados na prisión da Casbah, foron interrogados pola Gestapo ata que o día 1 de abril foron levados en avión ata Nápoles; de alí, en tren, chegaron ata Berlín para un novo interrogatorio ata que, finalmente, acabou no campo de Sachsenhausen. Tras un mes incomunicado, volveu á capital alemá para ser interrogado porque os seus expedientes foran destruídos pola aviación aliada segundo as propias verbas de Felipe (Barrera, 2007: 55). Malia isto, Felipe rematou regresando ao campo, recibindo o número 63.260¹¹.

Durante case dous anos en onerosas condicións vitais, estivo traballando en diversos labores, destacando a construción das cámaras de gas e fabricando pezas de avión para a empresa Heinkel. Amais, participou nunha organización clandestina do PCE que perpetrou sabotaxes na produción de material bélico e ofrecía novas do exterior. Finalmente, e nunhas

condicións físicas paupérrimas só amparadas polos vínculos de camaradería que existiron no campo durante a súa estadía, o 25 de abril de 1945 Felipe Noguero e outros miles de presos, baixo as ordes das SS, saíron do campo e camiñaron centos de quilómetros cara ao Báltico coa pretensión de afogalos no mar e agochar os crimes realizados durante a guerra. Porén, o rápido avance soviético freou estas intencións e, o 1 de maio, as tropas soviéticas neutralizaron á comitiva en Schwerin. Alí, Noguero e o resto de españois foron agrupados nunha casa abandonada onde se recuperaron ata recibir, a fins de mes e con sorpresa, a nova de que as autoridades soviéticas íanos trasladar a Madrid.

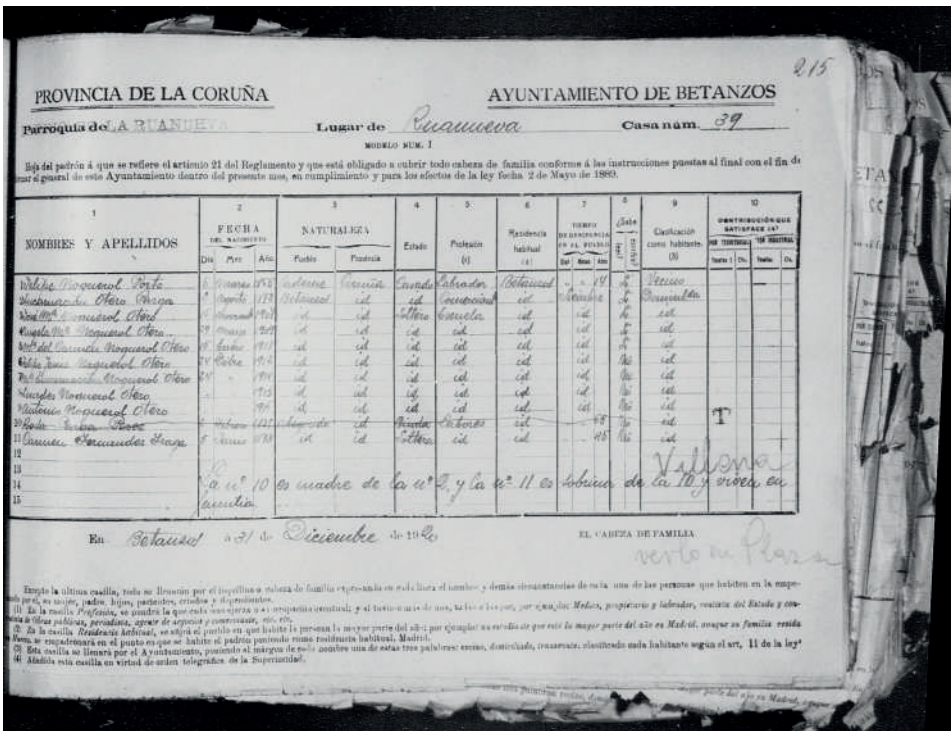
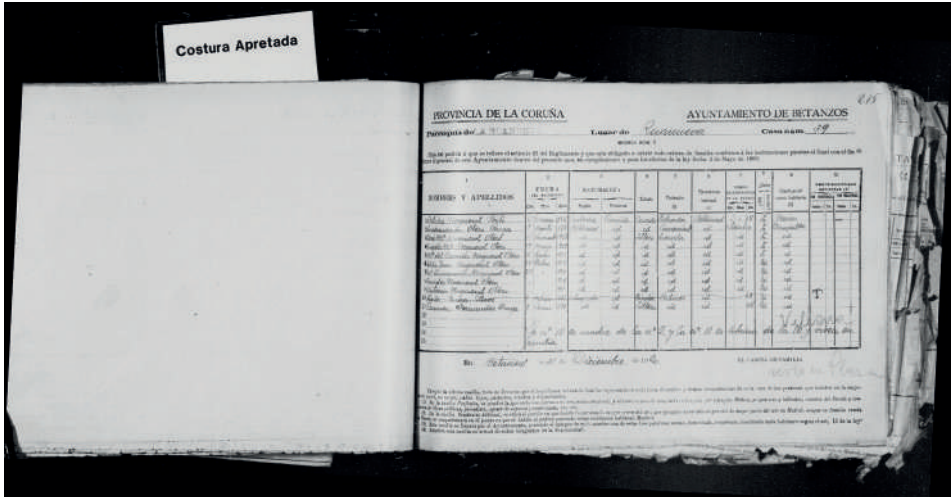
Ante esta situación, o mariño brigantino conseguiu o apoio dun amigo comunista francés, Roger Guérin, quen lles prometeu levalos a Francia. E, dun xeito peculiar, un avión estadounidense chegou á vila alemá e o galo «contou ao xefe do campo que viña a recoller a un grupo de españois que padecían unha grave enfermidade contaxiosa», conseguindo embarcalos cara a París (Barrera, 2007: 61-62). Aloxada no Hotel Astoria parisiense, a súa recuperación foi gravosa e lenta, amosando as consecuencias durante anos na súa dieta. Posteriormente regresou a Tunisia capital e abriu con éxito o seu negocio de marroquinería en 1953, malia a existir a posibilidade de instalarse en Bos Aires, onde foi recibido con honras polo centro betanceiro porteño. En 1962, por outra parte, intentou ir a Betanzos para ver á súa irmá enferma, mais as trabas administrativas alongaron tanto a posibilidade de ir, que esta morreu. Finalmente, trala chegada da democracia a España recibiu unha pensión compensatoria correspondente á súa vida laboral dentro da mariña¹². O único dos deportados betanceiros que, polo que sabemos, loitou na Guerra Civil española, e quen compartiu navío e mesmo destino de exilio con outros mariños galegos que tamén remataron nalgún campo de concentración nazi, caso de Juan José Casal Chao, natural de Fene, o ferrolán Antonio Cendán Rodríguez ou Joaquín Castiñeiras Díaz, orixinario de Ortigueira, xubilouse en 1982 e residiu ata a súa morte, en marzo de 2003, en Montpellier (Francia) (Barrera, 2012: 50-55) (Garrido, 2021: 30-31). Felipe Noguero Otero, condecorado coa cruz de Combatente Voluntario da Resistencia, a cruz de Guerra 1939-1945 con Palmas, a medalla militar e a orde de cabaleiro da Lexión de Honra en Francia, nunca retornou á súa Betanzos natal (Fernández, 2009: 268).

CONCLUSIÓN

Tras analizar as traxectorias e experiencias vitais da maioría dos galegos que tiveron que abandonar o territorio estatal dun xeito ou doutro e que remataron por ser deportados aos campos de concentración europeos da Alemaña Nazi, podemos establecer unha dinámica común que nos confirma a dinamización social, cultural e política que se vive en Galicia durante o primeiro terzo do s. XX. Tendo en conta que máis do 80% proceden de zonas rurais, non é a configuración de culturas políticas en Galicia característica única e exclusiva do mundo urbano (Leira, 2013: 16-42). Despois de tentar reconstruír o periplo das 208 persoas analizadas, conseguindo esclarecer a afiliación política ou a participación que tiveron na Guerra Civil de varios deles, e agrupalos en base ao paso polos diferentes *stalags* e á data de deportación, non acadamos a coñecer a experiencia completa de todas elas, sobre todo en relación co seu paso por Francia. A pesares de que as datas da saída peninsular en Galicia adoitan ser máis temperás, podemos dicir que gran parte dos deportados comparten a experiencia de guerra, o que os fai cruzar a fronteira terrestre maioritariamente a principios de 1939, coa caída de Cataluña. En definitiva, e malia o xa definido fin principal desta investigación histórica, o cal pretende amosar o papel que

OS DEPORTADOS GALEGOS NOS CAMPOS DE CONCENTRACIÓN DA ALEMAÑA NAZI (1940-1945). O CASO DA COMARCA DE BETANZOS

tiveron estes galegos durante a guerra civil e o posterior conflito mundial, queda moito traballo de investigación, xa que os traballos cos que contamos concéntranse en espazos definidos en contraposición doutras áreas da xeografía galega.

ARQUIVO MUNICIPAL DE BETANZOS. Padrón de 1920

NÚMEROS de las personas de cada hogar	CALLE, PLAZA, paseo, caserío, lugar, etc.	Número de la casa o de la vivienda	NOMBRES Y APELLIDOS		SEXO	EDAD	Soltero o casado o viudo	Parentesco o razón de convivencia con el cabeza de familia
			Varón o hembra					
152	3	24	1.ª Eravonia Eorre		Mujer	6a	Soltera	hija
			Mariano Fuentes Varco		Mujer	11a	Soltera	hija
			Juan Fuentes Varco		Varón	2a	Soltero	hijo
			Manuel Farinial Acea		Varón	56a	Cabala	Cabeza
153	6	26	id		Mujer	57a	Casada	Esposa
			Rosario Caamaño Pasquez		Varón	23a	Soltero	hijo
			Carmen Rey Montero		Mujer	82a	Viuda	Cabeza
			Josefa Fernandez Rey		Mujer	11a	Viuda	hija
154	4	3	2.ª Eravonia Eorre		Varón	21a	Soltero	nieta
			Antonio Pena Fernandez		Varón	19a	Soltero	nieta
			Ramon Pena Fernandez		Varón	18a	Soltero	nieta
			Aurora Pena Fernandez		Mujer	12a	Soltera	nieta
155	5	4	id		Mujer	72a	Viuda	Cabeza
			Joaquina Garcia Vidal		Varón	26a	Soltero	hijo
			Ricardo Concino Garcia		Mujer	30a	Casada	hija
			Genis Arel Perez		Mujer	32a	Casada	Mama
156	6	9	id		Varón	3a	Soltero	nieta
			Manuel Arel Concino		Mujer	2a	Soltera	nieta
			Elvira Arel Concino		Mujer	1a	Soltera	nieta
			Carolina Pasquez Garcia		Mujer	60a	Viuda	Cabeza
157	7	10	id		Varón	39a	Soltero	hijo
			America Barreiro Pasquez		Mujer	28a	Soltera	hija
			Jose Barreiro Pasquez		Varón	20a	Soltero	hijo
			Lourdes Barreiro Pasquez		Mujer	18a	Soltera	hija
158	8	11	id		Varón	69a	Viuda	Cabeza
			Manuel Arel Comedovial		Mujer	35a	Viuda	mama
			Luisa Garcia Miguez		Mujer	11a	Soltera	nieta
			Maria Luisa Arel Garcia		Varón	9a	Soltero	nieta
159	9	12	id		Varón	11a	Soltero	nieta
			Segundo Arel Garcia		Mujer	38a	Soltera	hija
			Manuel Arel Garcia		Varón	11a	Soltero	nieta
			Pilar Gonzalez Sanchez		Mujer	63a	Casada	Cabeza
160	10	13	id		Varón	28a	Soltero	hijo
			Encarnacion Otero Pariza		Mujer	21a	Soltera	hija
161	11	14	id		Varón	28a	Soltero	hijo
			Jose Rognerol Otero		Mujer	21a	Soltera	hija

(a) Cabeza de familia, vecino, domiciliado o transeunte. En los efectos de familia se especificará además si son vecinos o transeuntes.

OS DEPORTADOS GALEGOS NOS CAMPOS DE CONCENTRACIÓN DA ALEMAÑA NAZI (1940-1945). O CASO DA COMARCA DE BETANZOS

¿Sabe leer?		NATURALEZA		Nacionalidad de los extranjeros	Profesión u ocupación	RESIDENCIA LUGAL Punto donde tiene su residencia como vecino o domiciliado		Tiempo que lleva viviendo en el Municipio desde su ingreso	¿En familia? Si no, ¿a o 7, según proceda?	CLASIFICACIÓN VEGETAL DEL HABITANTE
Escrito	Leer	Municipio	Provincia (y para los extranjeros Nación)			Municipio	Provincia (y para los extranjeros transcurrida Nación)			
si	si	Betanzos	Coruña		Escolar	Betanzos	Coruña	6a		Domicil
no	no	id	id		"	id	id	11a		Domicil
no	no	id	id		"	id	id	2a		Domicil
si	si	id	id		Labrador	id	id	56a		Cabeza - No
no	no	id	id		Labrador	id	id	57a		Domicil H
si	si	id	id		Lapatero	id	id	23a		No
no	no	id	id		Labrador	id	id	12a		Cabeza - No
si	si	id	id		Labrador	id	id	11a		No
si	si	id	id		Escribiente	id	id	19a	A	Domicil H
si	si	id	id		Empleado	id	id	18a	A	Domicil
si	si	id	id		Empleado	id	id	18a		Domicil
si	si	id	id		Escolar	id	id	11a		Domicil
no	no	Monforte	id		Panadero	Monforte	id	60a		Cabeza - No 3
si	si	Betanzos	id		Panadero	Betanzos	id	26a		No
si	si	id	id		Labrador	id	id	30a		Domicil
si	si	id	id		Empleado	id	id	32a		No 1
no	no	id	id		"	id	id	3a		Domicil 3
no	no	id	id		"	id	id	2a		Domicil
no	no	id	id		"	id	id	1a		Domicil
si	si	id	id		Labrador	id	id	60a		Cabeza - No 7
si	si	id	id		Carpintero	id	id	39a		No
si	si	id	id		Labrador	id	id	21a		No
si	si	id	id		Carpintero	id	id	20a		Domicil
si	si	id	id		Labrador	id	id	11a		Domicil
si	si	Oranga	id		Comisero	Oranga	id	33a		Cabeza - No
si	si	S ^{ta} Marta	id		Labrador	S ^{ta} Marta	id	19a		No
si	si	Betanzos	id		Escolar	Betanzos	id	11a		Domicil 2
si	si	id	id		Escolar	id	id	9a		Domicil
no	no	id	id		"	id	id	11a		Domicil 2
no	no	Corua	id		Labrador	Corua	id	2a		No
si	si	Betanzos	id		Labrador	Betanzos	id	63a		Cabeza - No 11
si	si	id	id		Escribiente	id	id	21a		No
si	si	id	id		Labrador	id	id	11a		No

CALLE, PLAZA, paseo, caserío, lugar, etc.	Número de la casa o de la vivienda	NOMBRES Y APELLIDOS	SEXO	EDAD	Soltero casado o viudo	Parentesco o razón de convivencia con el cabeza de familia
			Varón o hembra			
2ª Cravenna Corre		Felipe Rognerol Otero	Var	23a	Soltero	hijo
		Encarnación Rognerol Otero	Rem	21a	Soltero	hija
		Antonio Rognerol Otero	Var	18a	Soltero	hijo
		Lourdes Rognerol Otero	Rem	15a	Soltero	hija
Pescadería	6	Ramón Santaló Xillar	Var	41a	casado	Cabeza
		M.ª del Pilar Ponte Concino	Rem	59a	casada	Esposa
		M.ª Victoria Santaló Ponte	Rem	36a	Soltero	hija
		Gloria Otero Otero	Rem	23a	Soltero	Sinienta
id	6	Mauvela Quintal Vazquez	Rem	30a	viuda	Cabeza
		Concepción Varela Quintal	Rem	12a	Soltero	hija
		Manuel Balado Quintal	Var	11a	Soltero	hijo
id	9	Emilio Quintal Vazquez	Var	25a	Soltero	hermano
		Pedro Castro Domínguez	Var	59a	casado	Cabeza
id	9-2ª	Carmen Suarez Vazquez	Rem	61a	casada	Esposa
		Arrección Perez Rendell	Rem	13a	Soltero	En familia
id	9-2ª	Josefa Carneiro Rodriguez	Rem	67a	Soltero	Cabeza
		Manuel Perez Corel	Var	32a	Soltero	hermano
id	11	Irólina Barroel Gamallo	Rem	11a	Soltero	hermano
		Juana Perez Praxial	Rem	13a	Soltero	hermano
		Manuel Loma Diaz	Var	12a	casado	Cabeza
		Maria Rodriguez Seijoso	Rem	12a	casada	Esposa
		Manuel Loma Rodriguez	Var	13a	Soltero	hijo
		Xicente Loma Rodriguez	Var	11a	Soltero	hijo
		Margarita Loma Rodriguez	Rem	7a	Soltero	hija
Aquilino Loma Rodriguez	Var	5a	Soltero	hijo		
id	2	Remedios Cortés Seo	Rem	113a	Soltero	Sinienta
		Antonio Amado Carballeira	Rem	63a	viuda	Cabeza
id	2ª	Maria Eraseria Amado	Rem	27a	Soltero	hija
		Nicolás Contrillón Garcia	Var	67a	casado	Cabeza
id	2ª	Antonia Gabin Lamente	Rem	52a	casada	Esposa
		Manuel Contrillón Gabin	Var	26a	casado	Cabeza
		Maria Vazquez Caboda	Rem	23a	casada	Esposa
id		Josefa Contrillón Vazquez	Rem	1a	Soltero	hija

Cabeza de familia, vecino, domiciliado o transeunte. En los cabezas de familia se especificará además si son vecinos o transeuntes.

OS DEPORTADOS GALEGOS NOS CAMPOS DE CONCENTRACIÓN DA ALEMAÑA NAZI (1940-1945). O CASO DA COMARCA DE BETANZOS

15 JUNIO 1936

Ortiz

¿Sabe leer?	NATURALEZA		Nacionalidad de los extranjeros	Profesión u ocupación	RESIDENCIA LEGAL. Puesto donde tiene su residencia como vecino o domiciliado. Residencia anterior manifestada		Tiempo que tiene residido en este Municipio desde su llegada	¿Es sujeta? ¿Es vecino o sujeta? - Si pague a s. l. según praxas	CLASIFICACIÓN REGINAL DEL HABITANTE DE BETANZOS
	Municipio	Provincia (y para los extranjeros Nación)			Municipio	Provincia (y para los extranjeros Nación)			
si	si	Betanzos	Coruña	Calafumada	Ferrol	Coruña	30	E	Extranjero
si	si	id	id	Estudiante	id	id	21a		Domiciliado
si	si	id	id	Empleado	id	id	18a		Domiciliado
si	si	id	id	Laborel	id	id	15a		Domiciliado
si	si	Santiago	id	Pro. Ind. Carbia	Pontevedra	id	3a		Cabeza - Vecino
si	si	Abegondo	id	Labores	id	id	3a		Domiciliado
si	si	Carbia	Pontevedra	Labores	id	id	3a		Vecino
no	no	Mezga	id	Labores	id	id	3a		Vecino
no	no	Minio	Coruña	Comercio	Minio	Coruña	18a		Cabeza - Vecino
si	si	Betanzos	id	Escolar	Betanzos	id	12a		Domiciliado
no	no	id	id	"	id	id	11a		Domiciliado
si	si	id	id	Comercio	id	id	25a		Vecino
si	si	Cairós	id	Comercio	Buenos Aires	id	2a		Cabeza - Vecino
si	si	Betanzos	id	Labores	Betanzos	Coruña	61a		Domiciliado
si	si	Oranga	id	Estudiante	Oranga	id	1m	E	Extranjero
si	si	Betanzos	id	Labores	Betanzos	id	67a		Cabeza - Vecino
si	si	Santiago	id	Empleado	Santiago	id	11a		Vecino
si	si	Cerdado	Pontevedra	Estudiante	Cerdado	Pontevedra	2a		Domiciliado
si	si	Oranga	Coruña	Estudiante	Oranga	Coruña	1a		Domiciliado
si	si	Betanzos	id	Comercio	Betanzos	id	11a		Cabeza - Vecino
si	si	id	id	Labores	id	id	11a		Domiciliado
si	si	id	id	Escolar	id	id	13a		Domiciliado
si	si	id	id	Escolar	id	id	11a		Domiciliado
si	si	id	id	Escolar	id	id	7a		Domiciliado
no	no	id	id	"	id	id	5a		Domiciliado
si	si	id	id	Labores	id	id	113a		Vecino
no	no	Trijoa	id	Labores	Trijoa	id	50a		Cabeza - Vecino
si	si	Betanzos	id	Labores	Betanzos	id	27a		Vecino
no	no	id	id	Expatao	id	id	62a		Cabeza - Vecino
no	no	Padome	id	Labores	Padome	id	10a		Domiciliado
si	si	Betanzos	id	Labores	Betanzos	id	26a		Cabeza - Vecino
si	si	id	id	Labores	id	id	23a		Domiciliado
no	no	id	id	"	id	id	1a		Domiciliado

Mod. 319 A
F. e Imp. Lousameiro
Coruña-Lago-Pereil

NOTAS

- ¹ Boletín Oficial da Provincia da Coruña, 155 (06-VII-1929): p. 679.
- ² Tódolos números de deportación que figuran neste traballo figuran dentro de BERMEJO, B. e CHECA, S. (2006): *Libro Memorial. Españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*, Madrid, Ministerio de Cultura.
- ³ En *El Ideal Gallego* (07-IX-1926: p. 6) e *Heraldo de Galicia* (24-X-1926: p. 3), figura o nome de José González Regueiro, natural da Coruña e ligado coa substitución militar de 1921, algo que desbota que sexa o noso José González, quen nesa data tiña 14 anos. Pola outra beira, en *El Eco de Santiago* (31-III-1937: p. 3) figura outro José González Regueiro. Xulgado e condenado a prisión en Compostela por xuíces franquistas en 1937, tiña 18 anos no intre do xuízo, segundo a base de datos Nomes e Voces, o que imposibilita a relación co noso caso.
- ⁴ *La Voz de Cantabria*, 16-X-1929: p. 9.
- ⁵ *El Compostelano*, 13-VI-1929: p. 2; e *El Pueblo Gallego*, 01-X-1929: p. 8.
- ⁶ *El Ideal Gallego*, 27-I-1932: p. 6.
- ⁷ Boletín Oficial da Provincia de Oviedo, 05-II-1936: p. 22.
- ⁸ Boletín Oficial do Ministerio de Defensa, Diario Oficial de Marina, 285 (22-IX-1930); e *El Correo Gallego*, 24-VIII-1933: p. 1.
- ⁹ Boletín Oficial del Ministerio de Defensa, Diario Oficial de Marina, 252 (29-IX-1938).
- ¹⁰ *El Correo Gallego*, 12-VII-1936: p. 1.
- ¹¹ FERNÁNDEZ DÍAZ, V. (2009): *El exilio de los marinos republicanos*, València, Publicacions de la Universitat de València: p. 265. Na referencia de BARRERA BEITIA, E. (2007), figura o número 60.260.
- ¹² Boletín Oficial do Estado, 22-VI-1983 (148): p. 17486.

BIBLIOGRAFÍA

- ÁLVAREZ, Santiago (1989). *Las milicias populares gallegas*. Sada, Edicións do Castro.
- BARRERA BEITIA, Enrique (2007). «Felipe Noguero Otero». En BARRERA BEITIA, Enrique e GONZÁLEZ MAURIZ, Bruno (coords.). *Retallos da Memoria*. Ferrol, Asociación Cultural Memoria Histórica Democrática, 44-67.
- BARRERA BEITIA, Enrique (2012). *Galegos en Mauthausen*. A Coruña, Deputación da Coruña.
- BERMEJO, Benito e CHECA, Sandra (2006). *Libro Memorial. Españoles deportados a los campos nazis (1940-1945)*. Madrid, Ministerio de Cultura.
- CALLE, Eduardo e SIMÓN, Ada (2005). *Los barcos del exilio*. Madrid, Oberón.
- FERNÁNDEZ DÍAZ, Victoria (2009). *El exilio de los marinos republicanos*. València, Publicacions de la Universitat de València.
- FERNÁNDEZ PRIETO, Lourenzo (2011). *A represión franquista na comarca da Coruña. Vida na memoria*. Ames, Edicións Laivento.
- GARRIDO FERNÁNDEZ, Alba (2021). *Estudo das traxectorias e experiencias vitais dos galegos que foron deportados a campos de concentración da Alemaña nazi (1940-1945)* (Traballo de Fin de Mestrado inédito). Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.
- LEIRA CASTIÑEIRAS, Francisco (2013). «Los soldados de Franco. Entre la mobilización ciudadana y el reclutamiento militar obligatorio. Galicia, 1936-39». En *Revista Universitaria de Historia Militar (RUHM)*, Vol. 4, 2, 16-42